

նեցած պատմական կարևոր իրադարձություններին: Առանձին գլուխներով ներկայացվել է կրոնը, լեզուն և կրթությունը, ճարտարապետությունը:

Վերջին գլխում, որտեղ Շահինը հանգամանորեն խոսում է հայ ճարտարապետության մեջ եկեղեցաշինության ունեցած մեծ ավանդի մասին, նա չի ժխտում այն տեսակետը, որ դեռևս անցյալ դարում առաջ էր քաշել ավատիացի հայտերի ճարտարապետ-գիտնական Իզեթ Ստրժիգովսկին, այն է թե Արևմտափյունիկյան քրիստոնեական ոճի հիմնական տարրեր սերվել են հայ ճարտարապետությունից, ավելի ճիշտ՝ Անիի դպրոցից: Այլ խոսքերով՝ Շահինը Անիի ճարտարապետական դպրոցը համարում է գերական ոճի հիմք: Նա անհամբալայցել է թե՛ Խորհրդային և թե՛ պատմական Հայաստան: 1968 թ. հյուրընկալվել է Մեռնանում, ներկա գտնվող պրոֆեսոր Կոստանդին Հովհաննիսյանի ղեկավարությամբ դեռևս շարունակվող Երեւու-նիի պեղումներին, եղել է Կարմիր Քյուրում, Արգիշտիխիթիում: Մյուսից մյուս Անի՝ նա վկայում է, որ վաղեմի փառապանծ մայրաքաղաքը շրջապատող ճառագայթները, բարձրաճակատ եղած ճաղար ու մեկ եկեղեցիները և նրանց բարձրաճակատ արձանապատկերները և ցնցող, և ննչող ապավորություն են բողոքում այցելուների վրա: Մեռնում է ցավել, որ անխեղաբարձ քողոված արգիշտի այս գոյությունը, օրեօր ավելի են մաշվում, փռվում ու ավերվում:

Գիտնականը խոսում է նաև հայ շինարարական տեղի ունեցած փոխադրությունների մասին, հարց բարձրացնելով թե կողմ-կողմի գոյատևած հայկական ու բյուզանդական արվեստներից ո՞րն է ազդել մյուսի վրա: Նա այսպես է մեկնաբանում. հիմնվելով պատմական այն իրողության վրա, որ Բյուզանդիայում մտնում էին հայ արվեստագետները, որ Բյուզանդիայում մտնում էին հայ արվեստագետները, որ Բյուզանդիայում մտնում էին հայ արվեստագետները, որ Բյուզանդիայում մտնում էին հայ արվեստագետները, որ Բյուզանդիայում մտնում էին հայ արվեստագետները:

ԱՆՆ ԱՎԱԳՅԱՆ, Հայաստանը և հայերը ակադեմիական ավարտանախ-րու մեջ, Ա. հավելված, Պերքի, 1987, 53 էջ:

Anne M. AVAKIAN, Armenia and the Armenians in Academic dis-
sertations, Supplement One, Berkeley, 1987, 53 pp.

Վերջին տարիներում Արևմտափյունիկյան մեջ հայ-
փառապանծ (մասնագիտական նոր հանդես-
ներ, միջազգային գիտաժողովներ, հրատարակ-
ություններ, ազդեցություններ, ընկերություններ և
այլն). ուրախաբար իրապես մեր է, որ կու գա
ամրացնելու մեր մշակույթի ու պատմության
ուսումնասիրության հիմքերը և փաստ մեր է
անոր ունեցած կարևորության՝ բաղադրական
հետազոտություններում գծով:

Հատուկ կարևորություն կը ներկայացնեն հայ-
կական նյութերու նվիրված ավարտանախ-
րու (հիստորիա)՝ Թեոֆանուսյանի թեոֆանուսյան-
կան. անը ամենուրեք, ինչ որ ցույց կու տա
ուսումնական բարձրագույն մակարդակի վրա
բավականին շնչոված «հայկական գոյության»

խորհած հոմնական կայսրությունում, ապա
բնականաբար և կեղեցաշինությունն էլ հայաց
երկրում ավելի վաղ հիմքեր ունի, քան բյու-
զանդիայում: Տրամաբանորեն ճիշտ է հեղինակը,
սակայն այս փաստերի մասին բավարար չէ հիմ-
նավոր գիտական բացատրություն տալու այս
բավականին կարևոր և բարդ հարցին: Չպետք է
մոռանալ, որ ազդեցությունները միակողմանի
չեն լինում: Քայց կա մեկ այլ իրողություն ևս.
Փոխադրված յուրացում, համապատասխանեց-
վում է արդեն ունեցածին, իսկ եթե չի սեփա-
կանացվում ու մնում է խորք, ապա ինքնաբերա-
բար մղվում է դուրս: Ահա սա է, որ կորիք
ունի ավելի խոր ու համակողմանի ուսումնասի-
ման...

Վերջացնելուց առաջ Շահինը մի անգամ ևս
ընթերցողին հիշեցնում է, թե հայաց պատ-
մությունն ու մշակույթը, որ ավելի քան 4000
տարվա տևողություն ունի, մինչև օրս կա և
գոյատևում է: Հետաքրքիր է սակայն, որ գիտ-
նական շնայած Ուրարտուն շի նշում որպես
հայկական իշխանություն կամ տարածք, բայց
Ուրարտական բազմությունն էլ է ընդգրկում
հայ ժողովրդի պատմությունն ու մշակույթը
պարփակող ժամանակաշրջանի մեջ:

Գրքի շապիկին հետևյալ մակագրությունն է.
«Հայաստանը կախարհական բնություն ունեցող
երկիր է, որտեղ գեթիշխում է վեհապանծ Արա-
րատ լեռը...». իսկ «...հայ ժողովուրդը աշխար-
հի ամենահին և մինչև օրս գոյատևող և ազա-
նակաբարձություններից մեկն է...»:

Մեռնում է շնորհակալ լինելու անգլիացի գիտնա-
կանին իր հայանկյուն գործունեության համար և
հուսալ, որ հաջորդիվ հայաց ծագումնաբանական
հարցերը շրջափակելու նա ավելի համարձակ կլինի
ընդունելու և շրջանառության մեջ դնելու արդեն
ապացուցված ու լուծված հանելուկները:

Ա. Ժ. ՀԱԼԱՋՅԱՆ

Փաստը: Մինչև վերջին ժամանակները, այս աշ-
խատանքը հատուկներ հիշատակումներու արժա-
նացած էր, իսկ տպագրված ավարտանախ-
րուց թիվ մը մտած էր Արմենակ Սպամսյանի
կազմած «Հայկական Մատենագիտության» վեջ:

Այս մարզին մեջ լիակատար ցուցակի մը
անհրաժեշտությունը զգալի էր և գայն 1974
թվականին լույս աշխարհ հանեց ամերիկահայ
մասնագետ ԱՆՆ ԱՎԱԳՅԱՆ՝ «Հայաստան և հա-
յերը ակադեմիական ավարտանախ-րու մեջ» խո-
րագրով անգլերեն մատենագիտությունը:

Տարիներու ընթացքին հոր ավարտանախ-
կուտակումը և նկատված բացթողումներու լրա-
ցումը բավականաչափ նյութ տվին, որպեսզի
Ավագյան ձեռնարկեր իր սկզբնական գործի հա-

վիվածական հատորի մը հրատարակւոյթյան, որ յայս տեսակով 1987 թվականին:

Գրույիլը կը բովանդակէ 386 ավարտաճանաչու ցանկ մը, ոմանք դեռ պաշտպանված անցյալ դարու առաջին կեսին*: Ասանց 33 առ հարյուր միայն հայերու կողմն ներկայացված են: Առկա շատ հատկանշական ավյալ մըն է, հավելյալ ապացոյց* օտարներու մտա առաջացած մեծ նետաբերոյթյան: Իսկ 1974—1987 միջոցին պաշտպանված են 156 ավարտաճանաչ, ինչ որ կը ցոյացնէ վերջին տասնըհինգամյակին հայագիտութեան ազդած մեծ վերելք:

Մտանճագիտութեանը կը սանմանափոխվի միտյն արևմտյան լեզուներով: Ի հարկէ, պետք է նկատի ունենալ այն կարևոր հանգամանքը, թէ ներառնված ոչ բոլոր ավարտաճանաչները ուղղակիորեն հայկական էյուր մը կը շոշափեն: Կազմող շնորհավորելի գաղափարը ունեցած է նկատի ունենալու այն բոլոր աշխատութեանները, որոնք նույնիսկ հարևանցիորեն կանգրադառնան հայերու. օրինակ՝ Ալի Ռեզա Կյուլլուի «Մարդկային իրավունքները և Քուրֆիան», որ համառոտ ակնարկ մը կա Լոզանի համաժողովի՝ և հայերու մասին, կամ Ճոն Ռոսթրի «Քուրֆիլուս Անրախար (829—842). Բյուզանդիանի վերջին պատկերամարտ կայսեր ողորդական ու փայլուն թագավորութեան պատմութեան մը», որ հայկական ազդուներ ևս կօգտագործվին:

Անշուշտ, նկատի առնված են նաև այնպիսի գործեր, որ իր ուսումնասիրութեան առարկա կամ օրինակ կը բերվին հայերու հետ առնչվող երևույթներ, օրինակ՝ Ռիլիքմ Սարոյան, Ալան Հովհաննէս, Արամ Խաչատրյան, Մայքլ Ալթին և այլն:

Ատանճնագրութեան օգտակար է բովանդակութեան ցանկը՝ ըստ էյուրոպաց բաշխված, որ կը դյուրացնէ ընդհանուր համապատկեր մը կազմելու աշխատանքը: Մեծ թիվ կը կազմեն Հայկական հարցին, Միջին Արևելքի հին ու նոր պատմութեան, ընկերաբանական ու եկեղեցագիտական հարցերու նկիրված ավարտաճանաչները: Անակնկալ պիտի ըլլա սփյուռմանայ համայնակներով հետաքրքրվողին համար նկատել շուրջ բառասուն աշխատութեաններ այս էյուրոպի վերաբերյալ:

Ռեպետի ընթերցողը գաղափար մը ունենալու հայկական էյուրոպերով գրված ավարտաճանաչներու մասին, ստորև կու տանք ըստ բախտի առնված փոքր ցանկ մը՝ 1974—1987 թվականները ընդգրկող:

Արփինն Խաչատրյան՝ «Սասունցի Դավիթ» ներածութեան մը հայկական դյուրացնական ռատմասիրութեան»:

Ռիլիքմ Լիպսոմով՝ «Ազամի վերաբերյալ հայկական պարականոն գրականութեան»:

Տէլիթա Նրն «Մեծն Բրիտանիա և հայկական ազգնապը, 1912—1914»:

Ինկրիտ Օ'Կրեյտի՝ «Արարտ, էյմիտին և Հայկ (ազգ. եկեղեցի և հարազատութեան)».— ուսումնասիրութեան մը ամերիկահայոց խորհրդանիշներու համակարգին»:

Փագ Սիւլյան՝ «Հայաստանի դարաբանային եկեղեցիները»:

Հերրի Ռանտ՝ «Արշիլ Կարֆի պատկերագրութեան»:

Կ. Գոնգապայան՝ «Հայկական և վրացական եկեղեցիներու փոխհարաբերութեանը հայկական աղբյուրներու համաճայն»:

Ճեննի Ֆիլիփս՝ «Խարհագրիչ, միք և հոնտորութեան».— մշակույթի քաղաքականութեանը ամերիկահայ հասարակութեան մը մեջ»:

Դոթախաթար, կը պակսի առանձին գիրով տպված ավարտաճանաչներու ցանկ մը, որ կրնար հավելյալ նպատակ մը բերել ուսումնասիրողին:

Հնդկակը շատ տեղին դիտողութեան մը կրնն իր առաջարկները մեջ. «Քնական է, որ ուսումնասիրական որոշ կալվածներ արհապան են, միեղջիւ որիչներ շատ թերեւսկի ուշադրութեան արժանացած են: Հատուկ նշանակութեան ունենալով անտեսված էյուրերը: Օրինակ, ավելի քան երկվեցյակ մը անձեր գրած են Ռիլիքմ Սարոյանի մասին, քայց ակալիին հատուկ ուսումնասիրութեան շնորհակալան հայ վիպասանի մասին: Այս վիճակը ցոյց կու տա հարց մը, որ հասարակաց է աստիճանի թեկնածուին և ավարտաճանաչի կալվարին համար: Բացի թէ երկուքն ալ հայերեն լեզվի և բիչ մը հայոց պատմութեան պատշաճ ծանոթութեան ունենան, Բաֆֆի և շարք մը կարևոր էյուրեր անտեսված պիտի մնան:

Ներկայիս, թե՛ հայ և թե՛ օտար գիտնականներու մտ նկատելի է հայերենին արագաճելու ճիգ մը, որ անհրաժեշտ է, եթէ կը փորձվի լիովին թափանցել ուսումնասիրող էյուրի էյուրութեան: Գիտակցելով ասոր, Ալազյան կը ճշն. «Միացյալ ճանաչողներու քանի մը համալսարաններու մեջ ներկայիս հայագիտական կեդրոններ հաստատված են: Այս մեկնակիտով, անոնք պետք է հայ գիտնականներու ուժեղ խումբ մը առաջացնեն մինչև դարավերջ: Այսպիսի խումբ մը պիտի է հայերեն լեզուն իմանա, հայ մշակույթի գանազան երեսակներ ներկայացնելու համար, որոնք ներկայիս գրեթէ անժանոթ են արևմտյան աշխարհին»:

Նոյնամտորեն պատրաստված այս ցուցակին մեջ, մեզ հազիվ թէ շուրջ-հինգ պակաս էյուրեր նկատեցինք, որոնք ոչ մեկ կերպով որակ կը կազմեն: Մարդիկ է, որ հայկական ավարտաճանաչներու գանձարանը շարունակել իր ունեցումը և մտերս Ալազյան հարկադրված ըլլա երկրորդ նախնական մը հրատարակելու:

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ
Պոստա Արեւո

* Ալազյան կազմած է նաև Նյու Յորքի «Արարտ» երամսայ հանդեսի 25 տարիներու մատենագիտութեան (տե՛ս «Ararat», Summer, 1985):